

ПОСЛЕДНИТЕ ЗАВОЕВАНИЯ НА АСЕНЕВСКАТА ПОЛИТИКА В СЕВЕРНА ТРАКИЯ ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ НА XIV ВЕК

Ани Данчева-Василева

В края на XIII в. династията на Асеневци била сменена на българския престол от новата царска фамилия – Тертеровци – с идването на Георги I Тертер (1280–1292). По това време България попаднала под хегемонията на татарите от Златната орда и станала васал на хан Ногай с всички възможни негативни последици за нея. Синът на Георги I Тертер Теодор Светослав (1300 – 1322) с политически усет и дипломатическа ловкост успял да се справи с Чоки, натрапилия се татарски претендент за престола, и сам се възкачил на принадлежащия му по право български трон¹.

Последните 20 години на XIII в., изпълнени със сътресения и безсилие на царската власт в България, били благоприятни за обособяване на три погранични области: Видинската с владетел Шишман, Браничевската на Дърман и Куделин и Подбалканската на фамилията на цар Смилец (1292–1298)². Последната област със своите южни и югозападни части била погранична на областта в Северна Тракия с център големия град Пловдив. Липсват сведения за каквито и да било опити на Георги I Тертер и Смилец да възвърнат към държавата си севернотракийските градове извън Подбалканската област, което би довело до включването в държавата и на Пловдив и областта му. Цялостното състояние на българската държава през втората половина на XIII в. не позволявало да се предприемат действия в тази посока. След смъртта на цар Смилец в Подбалканската област се оформило феодално владение с център крепостта Копсис начело с деспот Елтимир, брат на цар Георги I Тертер и чичо на Теодор Светослав. Елтимир влязъл във владение също така и на Крън, който получил след брака си с дъщерята на Смилец³. Българските царе били особено чувствителни към владенето на Подбалканската област, което било предпоставка за завземането на други градове и крепости на юг от Стара планина и

особено за владенето на богатата и стратегически важна Пловдивска област. Тук обаче се сблъскали интересите на българския цар, деспот Елтимир и братята на Смилец Радослав и Воисил, които, макар и български благородници, станали византийски васали. Определен успех за цар Теодор Светослав би било включването изцяло на областта в пределите на България. И действително българският владетел направил възможното да осъществи това. След близо половинвековно низходящо развитие в политическата сфера и междудържавните отношения на балканския полуостров българската държава при Теодор Светослав се стабилизираща и дори постигнала териториални успехи, включвайки предишни български територии в пределите си.

В началото на XIV в. Византийската империя била значително затруднена вследствие от големите териториални загуби, нанесени ѝ от османските турци в Мала Азия. Това положение било използвано от цар Теодор Светослав, който предприел поход за възвръщане на крепости по черноморското крайбрежие към държавата си. През 1304 г. българите успели да си отвоюват крепости по крайбрежието на Черно море и в Източна Тракия. В отговор на тези успехи император Андроник II заедно със сина си Михаил IX организираща поход в същата година, и то насочен към Подбалканската област, към владенията на деспот Елтимир. В резултат на тази военна кампания градовете Месемврия, Анхиало, Русокастро, Диампол и Лардея преминали към териториите на империята⁴. През същата година Теодор Светослав и владетелят на Крънската област Елтимир предприели съвместни действия и завоювали отново тези крепости в Подбалканската област. Тогава срещу земите на Елтимир бил изпратен българският благородник и византийски военачалник Воисил като претендент за тези територии, принадлежащи по право на рода му, но той претърпял голямо поражение при р. Скафида (дн. Факийска река). През 1305 г. в Подбалканската област, по-точно във владенията на Елтимир, настъпили промени в ущърб на българската държава. Под натиска на византийската дипломатия и с посредничеството на вдовицата на цар Смилец Елтимир се споразумял с императора. Но цар Теодор Светослав отговорил на измената на чичо си, като отнел цялата Крънска област, присъединявайки я към държавата си⁵. През април 1307 г. България и Византия сключили договор, по силата на който били признати завоюваните

от българската държава територии. Договорът бил скрепен с династически брак между дъщерята на император Михаил IX Палеолог, Теодора, и Теодор Светослав. Активизирането на българската външна политика в Подбалканската област при този български владетел имало за цел осигуряване на източнотракийските крепости и градовете и крепостите по Черноморското крейбрежие. Самата Крънска област се намирала в източните предели на по-голямата и обхващаща територии и в Северна Тракия Подбалканска област, а крепостта Копсис се намирала в най-западната част на областта. Теодор Светослав целенасочено се стремял да овладее на всяка цена териториите на Елтимир, както и крепостите в Югоизточна Тракия, за да осигури тила си при евентуални бъдещи действия за отвоюването на тракийските градове и крепости на запад и юг от областта. Сигурно като следващ етап в действията си на юг от Стара планина българският владетел е включвал завладяването на Пловдив и областта му.

След близо 13 години в самата Византия се появили благоприятни обстоятелства, които насочили вниманието на Теодор Светослав на юг. През 1320 г. Михаил IX починал и това събитие заедно с други предпоставки извело на преден план на историческата сцена във Византия безпрецедентната борба за власт между двамата Андрониковци, дядо и внук – Андроник II и Андроник III. От пролетта на 1321 г. започнала изтощителна и разсипническа война между стария и младия император, оглавили съответно столичната и провинциалната аристокрация⁶. Андроник III напуснал Константинопол и се установил в Адрианопол заедно със съмишлениците си византийските аристократи Сергиан и Йоан Кантакузин. С оттеглянето си в Тракия Андроник III отделил големи области от западните територии на империята, привличайки местната аристокрация. Те били откъснати от централната власт и така била създадена, макар и за кратко време, своеобразна държава, в която Южна, Северна и части от Източна Тракия и Родопската област били под сюзеренитета на младия император. Изрично се споменава, че Пловдив бил на страната на Андроник III⁷. На негова страна бил и избягалият още след смъртта на Смилец негов брат Войсил. Той бил сред приближените на император Михаил IX, а след това и на сина му Андроник III и за целите на византийската политика и за своите собствени цели бил отправан към Крънската област. Поради това

и Андроник III продължавал да храни надежди, че с негова помощ ще може да придобие подбалканските земи.

Младият император бил много енергичен и за своята кауза осигурил съюзници в лицето на сръбския владетел Стефан Урош II Милутин и българския цар Теодор Светослав, зет на императора. Молбата за помощ към българския владетел била приета веднага и при Андроник III пристигнал конен отряд от 300 българи. На българския цар не била чужда мисълта да се възползува от създадалата се ситуация, отвличайки младия Андроник⁸. Но това начинание пропаднало. Възможно е, намесвайки се по този начин в конфликта привидно на страната на единия, а с цел да покаже лоялност към другия, Теодор Светослав да е преследвал по мирен път териториални придобивки в Тракия, а също и в Пловдивската област. Това не било изключено, тъй като черноморските крепости Анхиало, Месемврия, Агатопол и други били предадени по споразумение на България⁹. Това предположение е опит да се доразвие логиката на намесата от българската страна във вътрешните работи на Византия. За съжаление идеите на цар Теодор Светослав за нас остават не напълно изяснени, а за държавата недоосъществени. Той започнал с обещаващ размах, отхвърляйки татарската зависимост, противопоставил се на сепаратизма на Елтимир, постигнал присъединяване на редица крепости по черноморското крайбрежие, постигнал дипломатически успех с мира от 1307 г. и бил много близко до целта да влияе във вътрешните дела на съседна Византия. През август 1322 г. Теодор Светослав починал¹⁰, прекъсвайки започнатото от него възстановително и укрепително дело на някогашните си предшественици, съживено от него след повече от половин столетие безпомощност на държавата, без да довърши набеязаните си цели. Положително той се стремял да възстанови авторитета на българската държава на полуострова и да възвърне повече територии, населени с българи. Неговото дело продължил синът му Георги II Тертер (1322–1323)¹¹, който проявил същата активност в Тракия, но управлявал твърде кратко време, за да доведе до успешни резултати започнатото от баща си.

В началото на войната между Андроник II и Андроник III младият император успял да събере значителни военни сили, да окупира Тракия, да се противопоставя с успех на противника си и доста напористо да се стреми към трона в Константинопол, но не

след дълго, още през зимата на 1321 г., настъпили промени в полза на стария император. Поради прекомерното внимание, оказвано от Андроник III на любимеца му Йоан Кантакузин, някои от опитните му военачалници напуснали неговия лагер. От него се отдръпнал и българинът Войсил, като преминал на страната на Андроник II¹². Навярно Войсил виждал големия стремеж на младия император да завземе престола в столицата на империята, а отвоюването на неговите родови владения в Подбалканската област се отлагало за неопределено бъдеще. Вероятно Андроник II предложил по-изгодни обещания, които задоволявали Войсил.

Затрудненото положение на Андроник III, както и отслабените му позиции в конфликта с Андроник II, били използвани от българската външна политика. Цар Георги II Тертер нападнал владенията на Андроник II в Тракия през лятото на 1322 г., почти веднага след смъртта на баща си, и превзел Пловдив. От сведенията на Йоан Кантакузин узнаваме, че българският владетел имал свой доверен приближен в Константинопол, който го предупредил за отсъствието на повечето жители на града, които се сражавали по бойните полета с Андроник III, а останалите прибирали реколтата в околностите на града. Защитата на Пловдив била поверена на малко хора и това улеснило превземането му. Андроник III бил в столицата по повод преговори с дядо си и на връщане отседнал в Димотика. Георги II Тертер, вече превзел Пловдив, навлязъл в териториите на младия император и опустошил градовете около Адрианопол и самите околности на града. В контранастъпление византийската войска преследвала българите и дори преминала в пределите на България. Поражението за Георги II Тертер било значително¹³.

Към края на 1322 г. между двамата Андрониковци се установили добри отношения и младият император заминал за столицата вероятно по това време. Тогава в Константинопол дошла вестта за смъртта на цар Георги II Тертер. Последвали териториални загуби за България в Подбалканската област. Градовете между Месемврия и Стилбнос (Сливен) преминали под властта на византийците, където император Андроник III поставил свои управители. От прекъсването на династията на Тертеровци се възползувал и византийското протеже Войсил, за да възвърне родовите си владения в Подбалканската област. Той успял да подчини градовете от Стилбнос до Копсис, които преминали към него също поради родова близост с та-

мошните български болярски фамилии, близки по произход с рода на Смилец. Войсил уведомил Андроник III, че завладените земи и войската си поставя подвластни на младия император, т. е. става негов васал, срещу което получил титлата деспот на Мизия¹⁴. Земите му се простирали на запад от Сливен, като западната им граница достигала до горното течение на Марица. На югозапад Пловдивската област заедно със самия град, който бил под властта на българите, бележели границата между Византия и България.

Съществувало неестественото положение, при което Подбалканската област до бреговете на Черно море била под властта на Византия и нейния васал Войсил, а Пловдивската област се държала от българите. Действително още при превземането на Пловдив Георги II Тертер осигурил силен гарнизон в града, като изпратил 1000 конници алани и мизи и 2000 тежковъоръжени пехотинци. Аланите Етил и Емир и унгарецът Инас оглавявали тези сили, а начело на целия гарнизон бил поставен Иван Русина¹⁵. Винаги много чувствителни към Пловдив и областта му, византийците и този път твърде болезнено преживели откъсването му от империята, поради което Андроник III със събраната от Константинопол войска се отправил към Пловдив. В продължение на четири месеца градът бил обсаден и подложен на ежедневни нападения. Дори изобретената от някакъв германец машина, бойна кула на два етажа, побираща 100 бойци, не помогнала на византийците да превземат Пловдив от българския гарнизон. Пропадането на машината близо до крепостните стени дори активизирало бранителите на крепостта и техните съюзници в града. Това принудило Андроник III да преустанови нападенията¹⁶.

Преди обсадата на Пловдив починал Георги II Тертер, както бе отбелязано, и за цар на България болярите издигнали Михаил, владетел на Видин, син на деспот Шишман¹⁷. Сведенията в Историята на Кантакузин позволяват хронологически да се определи обсадата на Пловдив. Георги II Тертер починал през ранната пролет на 1323 г., а обсадата започнала най-рано през март и продължила до юни или август същата година¹⁸. Докато Андроник III обсаждал Пловдив, цар Михаил Шишман се насочил към крепостите в Подбалканската област, тъй като според Кантакузин той не се чувствувал достатъчно силен да отиде при Пловдив¹⁹. Може би не тази е била причината или не е била единствената. Възможно е цар Михаил да е предпочел да възвърне българските градове, преминали

към Византия – задача, също важна, както и владенето на Пловдив. Ако би отишъл най-напред при Пловдив, би попаднал в обкръжение, без да осигури подбалканските крепости. Гарнизонът в Пловдив бил надежден и фактически устоявал успешно на обсадата. Михаил Шишман всъщност облекчил делото на бранителите на Пловдив, тъй като при вестта за действието на българите в планинските крепости Андроник III свалил обсадата на града и се отправил срещу българския цар. Византийският император оценявал като голяма опасността от войската на Михаил Шишман и поради това заповядал на своя васал, деспот Войсил, да отиде в Копсис, да пригответи войската си и в срок от три дни да се яви при град Потука²⁰. Но Войсил не се явил при Потука, а трима вестители предали на императора, че съюзникът му починал. Вестта не била убедителна и наистина се оказало, че Войсил само се бил натровил с гъби²¹. Възможно е написаното от Кантакузин да отговаря на истината, но зад този текст, приличащ повече на фарс, може да се крие друг подтекст. Може би тук от значение е сериозната съпротива, която е срещнал Войсил от своите сънародници-българи, които са отказвали да се подчинят и потеглят срещу събратята си българи във войската на Михаил Шишман, намираща се недалеч от Потука. Не е ли отравянето с гъби един добре дошъл случай (може би действителен, може би мним), пряко волята на Войсил или търсен от него, за оправдание да не потегли с 3000-ната си войска срещу съотечествениците си. Войсил положително не е можел открито да се противопостави на императора, тъй като прекалено много е задълбочил връзките си с него и бил зависим от него. Това се доказва впоследствие и с бягството му при Андроник III. От друга страна, по всяка вероятност не е искал да загуби доверието и сред приближените си родственици във възвърнатите си владения в Подбалканската област, които биха го изоставили, ако се опълчи срещу тях. Поради това е бил принуден да изиграе убедително ролята си или да използва добре дошлия случай, като не позволи да паднат върху него съмненията на императора в измяна и същевременно да може да задържи владенията си. Разбира се, това са предположения, които възникват при опит историческите извори да се четат и между редовете.

При отсъствието на Войсил Андроник III не предприел действия срещу Михаил Шишман и се оттеглил в Адрианопол. Положе-

нието във византийския лагер позволило на българския цар да възвърне по споразумение крепостите в Източна Тракия между Месемврия и Стилбнос²², тъй като те не получили подкрепа от императора. Също така повечето от крепостите в Подбалканската област били вече овладени от Михаил Шишман и само Копсис и още четири града, в които Войсил се укрепил, продължавали да се съпротивляват. Една година продължили военните действия срещу Войсил, подпомаган от Константинопол. В крайна сметка народността принадлежност на жителите на тези земи осигурила успеха на българския владетел, присъединил и владението на Войсил към държавата си, който бил принуден да търси убежище при император Андроник III²³.

След успешно развилите се събития в Източна Тракия и Подбалканската област в полза на българската държава Михаил Шишман можел да отдели повече внимание на защитата на Пловдив. Той изпратил свежа войска, за да го пази и така да даде отдых на гарнизона вътре в крепостта. Българският цар призовал самия главнокомандващ и стратезите му да ги награди за проявената храброст. И сега, когато Пловдив бил едва ли не най-сигурно владян от българите, когато след дългите дни на обсада с цената на много лишения и загуби той бил здраво във властта на царя, една непростима грешка, плод на спокойствие и самоувереност може би, довела до коренен поврат в разположението на силите. Иван Русина излязъл с част от хората си, за да посрещне новодошлите подкрепления, и прекарал нощта извън стените на града. В същата нощ Георги Вриений, поставен за стратег на Станимака и Цепена, устроил засада край градските стени, за да заграби добитъка, който рано сутринта трябвало да бъде изведен на паша. Гръцкото население използвало присъствието на Вриений и отсъствието на българския градоначалник и пуснало византийците безпрепятствено да влязат в града²⁴. Онова, което Андроник III не могъл да постигне със сила и бойни съоръжения, самите българи и техните съюзници му поднесли като подарък. Не е изключено цялата ситуация да се дължи на предварителна режисура от византийска страна и излизането на част от защитниците, и присъствието на Георги Вриений да не са съвпадения, а елементи на добре подготвен план. За гърците, жители на Пловдив, Кантакузин не споменава нищо по време на обсадата. Явно те не са действували за императора, но използвали случая и

пуснали византийската войска в крепостта. Аланите, които са на служба в българския гарнизон в Пловдив, също може би са изиграли неблагоприятна роля, като се има предвид тяхната отдавнашна обвързаност с империята и по принцип служенето им като наемници.

Тези исторически събития през първите две десетилетия на XIV в. са добре известни и многократно интерпретирани в историографията. Известни са и следващите действия на цар Михаил Шишман, както и външната политика на цар Иван Александър (1331 – 1371), неговите военни кампании и териториални успехи най-вече в Източна Тракия. С настоящото изложение не се проследяват самоцелно фактите, а вниманието се насочва към преценката на българската външна политика през първите 20 години на XIV в. След едно безлично съществуване близо 50 години, в края на които България става зависима от Златната орда на татарите, след едно прогресивно западане и обезличаване външнополитическите действия на двамата царе Теодор Светослав и Георги II Тертер бележат по моему възраждане на основните тенденции във външната политика на Асеновци, една от които е привличането и включването в пределите на България на земите, заселени с компактни маси българско население. При новите условия в началото на XIV в. голямата идея в тяхната политическа идеология – военнополитическа хегемония в Югоизточна Европа – била немислима за приложение. Оставала другата, макар и по-скромна цел – включването на населените с българи земи в държавата, които вече били в границите на България. В изворите се подчертава, че земите на юг от Стара планина до Средна гора в т. нар. Подбалканска област, населени с българи, били конкретната цел на Теодор Светослав, а завземането на Пловдив със значително присъствие на българи била осъществената цел на Георги II Тертер. Действията на тези представители на династията на Тертеровци без колебание можем да окачествим като продължение на Асеновата политика в Северна Тракия. За съжаление те остават като последни примери за поддържане на тази най-българска външнополитическа линия. Наистина през 1344 г. Пловдив с още осем крепости е подарен на цар Иван Александър от Ана Савойска и пада под ударите на османците като български град. Но това не е единствено заслуга на цар Иван Александър, а резултат от безизходицата и дълбоката политическа криза във Византия. Макар и от династията на Тертеровци, посочените двама владетели

защитават и преследват една традиционна кауза във външната политика на средновековна България. Цялостната историческа съдба на Балканския полуостров през останалите години на XIV в. прекъсва и тази жизнена и утвърждаваща българска идея.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Pachymeres, Georgius** de Michaele et Andronico Palaiologis, libri XIII. Rec. I. Beckerus, II, 1835, p. 265/ ГИБИ, т. X, с. 190.

² **Бурмов, А.** История на България през времето на Шишмановци (1323 – 1396). 1. Михаил Шишман (1323 – 1330). – Избрани произведения, т. 1, С., 1968, с. 217.

³ **Pachymeres, Georgius.** Op. cit. II, p. 267, 406, 445, 448, 481, 558–559/ ГИБИ, т. X, p. 190–191, 200, 206, 204, 210, 207; **Джамбов, И.** Средновековната крепост край Сопот. Към проблема за локализацията на Копсис. Дисертация. С., 1988; **Гагова, К.** Тракия през българското средновековие. С., 1995, 180–181, 184–187.

⁴ **Pachymeres, Georgius**, II, p. 445/ ГИБИ, т. X, 204–205.

⁵ *Ibidem*, I., 558–559, 561–562/ ГИБИ, т. X, с. 210.

⁶ **Santacuzeni, Ioannis** imperatoris historiarum libri IV cura L. Schopeni, I, Bonnæ, 1828–1832/ ГИБИ, т. X, 36–37, 91–92; **Острогорский, Г.** Историја Византий. Београд, 1959, 465–467; **Bosch, U. V.** Kaiser Andronikos III Palaiologos. Amsterdam. 1965 (passim).

⁷ **Santacuzenus, Ioannis.** Op. cit., I, 35, p. 170/ ГИБИ, т. X, p. 222.

⁸ *Ibidem*, I. 1, 8, p. 37/ ГИБИ, т. X, с. 220.

⁹ **Pachymeres, Georgius.** Op. cit., II, p. 444/ ГИБИ, т. X, 204–205.

¹⁰ **Santacuzenus, Iannis.** Op. cit., I, 1, 35, p. 169/ ГИБИ, т. X, с. 222.

Подробна аргументация за посочената датировка, която е твърде убедителна, предлага Л. Йончев. Вж: **Йончев, Л.** О некоторых вопросах болгаро-византийских отношений в период с 1322 по 1324 г. г. – *Etudes Historiques*, X, 1980, 127–128.

¹¹ **Santacuzenus, Ioannis.** Op. cit., I, 1, 35, p. 169/ ГИБИ т. X, с. 222;

Бурмов, А. Цит. съч., с. 223; **Йончев, Л.** Цит. съч., с. 130.

¹² **Santacuzenus, Ioannis.** Op. cit., I, 1, 27, p. 135/ ГИБИ, т. X, с. 222;

Bosch, U. Op. cit., S. 26–27.

¹³ **Santacuzenus, Ioannis.** Op. cit., I, 1, 35, 169–171, 175/ ГИБИ, т. X, 222–223; **Bosch, U.** Op. cit., S. 56; **Йончев, Л.** Цит. съч., с. 130.

¹⁴ **Santacuzenus, Ioannis.** Op. cit., I, 1, 36, p. 172/ ГИБИ, т. X, с. 223.

¹⁵ *Ibidem*, I, 1, 36, p. 173/ ГИБИ, т. X, с. 224; За Иван Русина вж.: **Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов.** Кой кой е в средновековна България. С., 1994, с. 153–154 (П. П.).

- ¹⁶ *Santacuzenus, Ioannis*. Op. cit., I, 1, 35, 173–175/ ГИБИ, т. X, 224–225; Бурмов, А. Цит. съч., 228–229; *Bosch, U.* Op. cit., 56–58.
- ¹⁷ *Santacuzenus, Ioannis*. Op. cit., I, 1, 36, p. 175/ ГИБИ, т. X, с. 225; Бурмов, А. Цит. съч., с. 229 и бел. 74, 75.
- ¹⁸ Йончев, Л. Цит. съч., с. 130; Божилков, И. *Фамилията на Асеновци (1186–1460). Генеалогия и просопография*. С., 1985, с. 121.
- ¹⁹ *Santacuzenus, Ioannis*. Op. cit., I, 1, 36, p. 175/ ГИБИ, т. X, с. 225.
- ²⁰ *Ibidem*. I, 1, 36, 175–177/ ГИБИ, т. X, с. 225; Бурмов, А. Цит. съч., 232–233; Йончев, Л. Цит. съч., с. 131; Гагова, К. Цит. съч., с. 228–220.
- ²¹ *Santacuzenus, Ioannis*. Op. cit., I, 1, 36, p. 176–178/ ГИБИ, т. X, с. 225–226.
- ²² Бурмов, А. Цит. съч., с. 233.
- ²³ *Santacuzenus, Ioannis*. Op. cit., I, 1, 37, 179/ ГИБИ, т. X, с. 227.
- ²⁴ *Ibidem*. I, 1, 37, 178–179/ ГИБИ, т. X, с. 226–227.